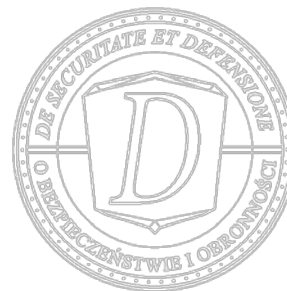

Mateusz ZULCZYK¹

Akademia Obrony Narodowej

Wydział Bezpieczeństwa Narodowego

ZJAWISKO ISLAMSKIEGO TERRORYZMU SAMOBÓJCZEGO KOBIET

ABSTRAKT: Bezpośrednim celem zamachowca-samobójcy nie jest wyłącznie doprowadzenie do własnej śmierci, ale spowodowanie możliwie jak największej liczby ofiar wśród społeczności potencjalnego przeciwnika. Śmierć samego wykonawcy potęguje uczucie strachu, ponieważ dowodzi pełnej bezkompromisowości zamachowca oraz jego gotowości do złożenia największej ofiary w postaci własnego życia. Planując zamachy terrorystyczne, terroryści liczą przede wszystkim na efekt psychologiczny, a jest dużo większy, gdy dokona go kobieta, w wielu tradycyjnych środowiskach przedstawiana jest, jako istota bezbronna, delikatna, niezdolna do wyrządzenia krzywdy.

Artykuł ma na celu przedstawienie zjawiska islamskiego terroryzmu samobójczego kobiet, na wybranych przykładach, który zobrazują cechy wspólne i rozbieżności kobiet – samobójczyń z różnych środowisk.

SŁOWA KLUCZOWE: kobiecy terrorizm, terrorizm samobójczy, islam

THE PHENOMENON OF FEMALE SUICIDE ISLAMIC TERRORISM

ABSTRACT: The direct objective of the suicide bomber is not only to bring their own death, but to cause the largest possible number of casualties among the community of potential adversary. The death of the executive intensifies the feeling of fear, because it shows complete intransigence of bomber and his willingness to submit biggest sacrifice in the form of his life. When planning terrorist attacks, the terrorists are counting primarily on the psychological effect, and it is much greater when made by woman, in many traditional environments identified as vulnerable, fragile, unable to harm.

Article aims to describe the phenomenon of female suicide Islamic terrorism, on selected examples that clearly show similarities and differences among female suicide bombers in the various communities.

KEY WORDS: female terrorism, suicide terrorism, Islam

¹ mgr Mateusz Zulczyk – absolwent Wydziału Bezpieczeństwa Narodowego Akademii Obrony Narodowej w Warszawie. Autor wielu artykułów poświęconych geopolityce oraz problematyce Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej, którego zainteresowania badawcze obejmują problematykę terroryzmu, sił zbrojnych oraz służb specjalnych ze szczególnym uwzględnieniem tzw. państw b. ZSRR.

WPROWADZENIE

Terroryzm samobójczy jest szczególną formą współczesnych działań terrorystycznych, odnoszących się do strategii prowadzenia wojny asymetrycznej. Terroryzm wszedł do naszego życia i stał się częścią współczesnej rzeczywistości. Nikt i nigdzie, nie może czuć się w pełni bezpiecznie: ani w Nowym Jorku, ani moskiewskim metrze, ani na ulicach prowincjonalnego miasteczka. Planując zamachy terrorystyczne, terroryści liczą przede wszystkim na efekt psychologiczny, a jest on dużo większy, gdy dokona go kobieta. Kobieta w wielu tradycyjnych środowiskach przedstawiana jest, jako istota bezbronna, delikatna, niezdolna do spotęgowanej agresji, w tym do wyrządzenia krzywdy. Zamach dokonany przez kobietę eskaluje uczucie strachu. Ponadto w warunkach zaostrzonych reżimów bezpieczeństwa, kobiecie jest znacznie łatwiej przeniknąć w miejsca masowych skupisk ludzkich, aby tam przeprowadzić zamach².

Jednymi z pierwszych akcji terrorystycznych realizowanych poprzez „samofiarowanie” były operacje przeprowadzone na początku lat osiemdziesiątych XX w. przez szyckie partie radykalne – Hezbollah i Amal, w celu wymuszenia wycofania się z Libanu kontyngentów wojskowych USA i Francji oraz przerwania izraelskiej okupacji południowych rejonów tego kraju³. Seria zamachów samobójczych spowodowała szokujący efekt i doprowadziła do wymiernych korzyści dla libańskich struktur zmilitaryzowanych. Później taktykę tę przejęły zarówno islamskie, jak i świeckie partie nacjonalistyczne, ruchy oporu, a także m.in. ruchy separatystyczne. Działania samobójcze, jako strategia prowadzenia wojny wystąpiły w nie mniej niż 29 państwach⁴. W latach 1980-2001 jedynie 2 proc. zamachów zostało przeprowadzonych przez samobójców, jednak ataki te spowodowały ok. 50 proc. wszystkich ofiar, przy czym nie uwzględnia się w tej statystyce ataków z 11 września 2001 r.⁵.

Po zamachach terrorystycznych z lipca 2005 r. w Londynie, dokonanych przez obywateli brytyjskich narodowości pakistańskiej, coraz częściej zaczęto mówić o globalizacji „kultury męczeństwa”⁶.

Najczęściej samobójcze ataki terrorystyczne przeprowadzane są poprzez detonację ładunków wybuchowych własnej produkcji, które są mocowane do ciała zamachowca, czy

² И. М. Попов, *У терроризма... женское лицо* (неопубликованная статья, октябрь 2004 г.), Военная история и футурология, 2004, <http://www.milresource.ru/Article-1.html>, (08.01.2014)

³ 23 października 1983 r. ciężarówka z materiałem wybuchowym kierowana przez samobójcę, uderzyła w budynek koszarowy międzynarodowych sił pokojowych USA i Francji powodując śmierć 241 żołnierzy amerykańskich i 58 francuskich oraz raniąc ponad 100. Zamach został przeprowadzony przez proirańską zmilitaryzowaną partię Hezbollah.

⁴ С. И. Чудинов, *Терроризм смертников: проблемы научно-философского осмысления*, Москва: 2010. С. 4.

⁵ И. М. Попов, *op.cit.*, (08.01.2014)

⁶ Pod tym terminem, rozumie się terroryzm samobójczy, który wykształcił się na gruncie współczesnej kultury muzułmańskiej, gdyż prymat w tej dziedzinie w ostatnich latach ponownie przeszedł do islamskich organizacji radykalnych (Irak, Afganistan, Pakistan, operacje transnarodowej sieci Al-Kaidy i stowarzyszonych z nią ugrupowań). С. И. Чудинов, *op. cit.*, С. 4-5.

też dostarczone na miejsce zamachu za pomocą różnych środków transportu⁷. Bezpośrednim celem zamachowca-samobójcy nie jest wyłącznie doprowadzenie do własnej śmierci, ale spowodowanie możliwie jak największej liczby ofiar potencjalnego przeciwnika – dokonanie zemsty za „niesprawiedliwy los” rodzimej społeczności. Akt śmierci samego wykonawcy potęguje uczucie strachu, ponieważ dowodzi pełnej bezkompromisowości zamachowca oraz jego gotowości do złożenia największej ofiary – własnego życia, aby tylko przyczynić się do zwycięstwa własnych ideałów. Zamach samobójczy jest wyrazem zdeterminowania zamachowca. Ukazuje jego pełnię oddania i bezkompromisowości, a jest tym bardziej przerażający, że uświadamia nam fakt, iż strona przeciwna nie ma nic do stracenia.

Zwolennicy i ideolodzy terroryzmu samobójczego, określają realizatora tego typu ataków koranicznym terminem „szahid”⁸, a samą operację „istihszad”⁹ lub „al amalajjam al istiszhadijja”, co oznacza – „operacja męczeńska”¹⁰.

Szahid (samobójca) jest jednorazowym środkiem transportu bomby – można go przygotować do działania szybko i bez dodatkowych kosztów. Należy pamiętać, że do przeprowadzenia zamachu samobójca nie musi posiadać specjalistycznej wiedzy technicznej, czy też unikalnych umiejętności. W zależności od konstrukcji bomby, wystarczy tylko nacisnąć guzik lub połączyć ze sobą dwa przewody w urządzeniu, doprowadzając tym samym do detonacji ładunku. Samobójca sam staje się bronią w warunkach, gdzie życie ludzkie nic nie kosztuje. Łatwiej i taniej jest wysłać na śmierć samobójcę, niż stracić np. kosztowny sprzęt techniczny. Mimo braku szczególnych wymagań w stosunku do kandydatów na samobójców, to jednak należy zwrócić uwagę na fakt, że o ile uda im się dotrzeć do celu, to wówczas stają się bronią precyzyjnego rażenia. Każdy z nich może dokonać zamachu w czasie i w miejscu, który będzie najbardziej

⁷ Są to przede wszystkim pojazdy kołowe - motocykle, samochody osobowe, ciężarowe. Samochód ciężarowy wykorzystano m.in. w czerwcu 2003 r. w Mozdoku (Osetia Północna), gdzie czecheński bojownik wjechał na teren dziedzica tamtejszego szpitala, ciężarówką wyładowaną pięcioma tonami saletry. Detonacja spowodowała ogromne straty w ludziach i w mieniu, gdyż na dziedzińcu szpitala znajdowały się rozstawione namioty lazaretów polowych. *В Моздоке взорван и полностью разрушен военный госпиталь - сотни пострадавших*, NEWSru.com – самые быстрые новости. 2003. 1 авг. Дата обновления: 01.08.2003. <http://www.newsru.com/arch/russia/01aug2003/hospital.html> (03.02.2014).

⁸ Męczennik, to w islamie ten, który oddaje swoje życie w sprawie wiary, za co ma obiecaną nagrodę wieczną. Islam naucza, że śmierć męczeńska jest nagrodą za właściwą wiarę, szczerość, wytrwałość i wdzięczność wobec Boga. M. bin Haadee, *Calling someone a Shaheed*, <http://www.fatwaislam.com/fis/index.cfm?scn=fd&ID=33>, (8.01.2014).

⁹ Operacja samoofiarowania – jest to zorganizowana, zaplanowana operacja terrorystyczna naceLOWANA na siłę żywą lub mienie przeciwnika zwieńczona śmiercią zamachowca.

¹⁰ Termin „szahid” pochodzi od rzeczownika „szahada” oznaczającego „zaświadczać”. Zgodnie z islamem, szahid, to wierzący muzułmanin, który własnym życiem i śmiercią jest gotów zaświadczyć szczerość swojej wiary i oddanie Allahowi. W islamie, w zdecydowanej większości przypadków, szahidem nazywany jest muzułmanin, który podczas walk z niewiernymi – na polu boju lub w innych okolicznościach, gdy bierze udział w wyprawie wojennej – składa swe życie w ofierze. W islamie, mudzahedin to muzułmanin (dosłownie uczestniczący w dżihadzie), który zginął podczas walk nawet wówczas, jeśli śmierć nastąpiła poza polem walki i była spowodowana innymi okolicznościami. С. И. Чудинов, *op. cit.*, С. 20.

dotkliwy dla strony przeciwnej. Samobójcy nie potrzebują skomplikowanej wiedzy technicznej, czy wojskowej. Nie opracowują planów dotarcia na miejsce zamachu, ubezpieczenia bojowego i wycofania się przy minimalnych stratach, nie muszą mieć opanowanej taktyki wojskowej, ani strategii. Wystarczy, że będą zdeterminowani i gotowi oddać życie. Przygotowanie zamachu przez samobójcę wymaga jedynie elementarnej wiedzy, a samobójca ma pełną świadomość czekającej go śmierci. Ta świadomość nieuniknionej śmierci w wielu przypadkach ułatwia i determinuje zamachowca do wykonania swojego zadania. W niektórych przypadkach to nie zamachowiec decydował o chwili zdetonowania ładunku, lecz towarzysząca mu w pewnej odległości osoba, która dokonywała eksplozji przenoszonego przez niego materiału wybuchowego, za pomocą urządzenia zdalnego sterowania¹¹. Zwracając uwagę na aspekt technologiczny w ramach operacji samo ofiarowania, należy wyszczególnić działania prowadzone z wykorzystaniem tzw. „pasów szahida”, które są wypełniane materiałem wybuchowym¹².

KOBIECE OPERACJE SAMOOFIAROWANIA – WYBRANE PRZYKŁADY

Do przeprowadzania pierwszych ataków samobójczych, kobiety wybrały podmioty świeckie¹³. Szyckie ugrupowania Hezbollah i Amal¹⁴, postępując zgodnie z normami islamu, wcale nie rekrutowały kobiet do udziału w operacjach samobójczych. Syryjska Partia Socjalno-Narodowa (SSNP) była pierwszym ugrupowaniem, które skierowało kobiety do zamachów samobójczych. Pierwsza libańska zamachowczyni Sanaa Mechajdli¹⁵ zdetonowała się w 1985 r. w samochodzie wypełnionym materiałami wybuchowymi przed izraelskim konwojem wojskowym nieopodal miejscowości Jezzine¹⁶. Sanaa, do SSNP

¹¹ И. М. Попов, *op. cit.*, (08.01.2014)

¹² Pas samobójcy, jest rodzajem specjalnego pasa (kamizelki) wypełnionego materiałami wybuchowymi, zaopatrzonego w bezpośredni mechanizm detonacyjny, uruchamiany najczęściej przez zamachowca. Tego typu ładunki wypełniane są niekiedy gwoździami, śrubami i innymi drobnymi metalowymi przedmiotami, mającymi w chwili eksplozji, do maksimum zwiększyć liczbę potencjalnych ofiar. Waga kamizelki z materiałem wybuchowym, waha się w granicach od 5 do 20 kg. Kobiety, używają zazwyczaj lżejszych ładunków.

¹³ Analiza zamachów samobójczych dokonanych w latach 1982-1986 w Libanie wskazuje, że na 41 zamachowców-samobójców tylko 8. zostało zidentyfikowanych, jako islamiści, natomiast 30. z nich to wyznawcy ideologii świeckich i nurtów nacjonalistycznych. Z tego 27 osób należało do struktur komunistycznych i socjalistycznych (był wśród nich m.in. nauczyciel, robotnik, czy też arabski chrześcijanin z grupy wyznaniowej „Awangarda”). С. И. Чудинов, *op. cit.*, С. 42.

¹⁴ Hezbollah powstał w 1982 r. w wyniku rozłamu organizacji politycznej Amal, pretendującej do reprezentowania interesów szyickiej społeczności Libanu. W odróżnieniu od świeckiego Amalu, Hezbollah stawiał sobie za cel stworzenie islamskiej republiki według modelu irańskiego. Drugim jego celem była walka z okupantami kraju (Syria i Izrael). Hezbollah powstał wkrótce po wtargnięciu armii izraelskiej do Libanu i od samego początku swego istnienia pozycjonował się, jako ruch narodowo-wyzwoleńczy. *Ibidem*, s. 40.

¹⁵ Siedemnastoletnia Sanaa Mechajdli uważana jest za najmłodszą z poległych bliskowschodnich samobójczyń. Za najstarszą uważa się Shagir Karime Mahmud, także z Syryjskiej Socjalistycznej Partii Narodowej, która w chwili zamachu miała 37 lat. Terrorystka schowała ładunek wybuchowy w teczce i weszła do szpitala, gdzie zdetonowała bombę. W wyniku zamachu zginęło 7 osób, a 20 zostało rannych. *Sana'a Mehadli*, http://www.evi.com/q/facts_about_sanaa_mehaidli, (8.01.2014).

¹⁶ Miasto w Libanie położone na południe od Bejrutu.

wstąpiła trzy miesiące przed zamachem i była pierwszą kobietą, która pozostawiła zapis wideo z pożegnaniem dla swoich krewnych i bliskich.

Z 85. udanych ataków samobójczych na Sri Lance przeprowadzonych przez „Tamilskie Tygrysy”, aż 30 proc. wykonanych było przez kobiety¹⁷.

Aktywnym udziałem kobiet w prowadzonych zamachach charakteryzował się terroryzm kurdyjski. Z ogólnej liczby 15. ataków dokonanych przez Robotniczą Partię Kurdystanu (RPK), 11 zostało przeprowadzonych przez kobiety w wieku od 17 do 27 lat. W odróżnieniu od terroryzmu libańskiego czy palestyńskiego, gdzie zamachowcami zostawali ochotnicy, w RPK sytuacja przedstawiała się diametralnie inaczej. Wszyscy zamachowcy-samobójcy byli wybierani i wyznaczani przez wyższe kierownictwo partyjne. W pojedynczych przypadkach miała miejsce bezpośrednia presja psychiczna, pod groźbą pozbawienia życia¹⁸. W lipcu 1996 r., nieznana z imienia zamachowczyni zdetonowała materiał wybuchowy, w wyniku czego zginęło 6. tureckich żołnierzy. Jest to jedyny znany przypadek, kiedy zamachu samobójczego dokonała ciężarna kobieta¹⁹. Warto nadmienić, że kurdyjski terroryzm samobójczy nie trwał zbyt długo i nie spotkał się z szerszym oddźwiękiem w społeczeństwie²⁰. Trudno też mówić o jakimś wymiernym jego sukcesie.

W Izraelu pierwszy zamach terrorystyczny z udziałem kobiety miał miejsce w styczniu 2002 r., kiedy Wafa Idris – członkini Brygad Męczenników Al Aksy, zdetonowała w ruchliwym centrum handlowym dziesięciokilogramowy ładunek wybuchowy. Zginęła wówczas jedna osoba, a rany odniosło ponad 100²¹. Palestyńska organizacja terrorystyczna Hamas, także posiada w swoim „panteonie” samobójczynię. 14 stycznia 2004 r., dwudziestodwuletnia Reem Saleh Rayashi, pod pretekstem potrzeby uzyskania pomocy medycznej, zbliżyła się do izraelskiego posterunku i zdetonowała pięciokilogramowy ładunek wybuchowy wypełniony stalowymi nakrętkami i gwoździami. Zginęło wtedy 4., a rannych zostało 7. żołnierzy²².

¹⁷ С. И. Чудинов, *op. cit.*, С. 47.

¹⁸ Jedna z wybranych kobiet, będąca członkiem organizacji Turkan Adijaman, odmówiła zostania zamachowcem-samobójczynią, za co została zgładzona w obecności innej kobiety, która przejęła do wykonania jej „zaszczytną misję”. Była nią osiemnastoletnia Leyla Kaplan, która w listopadzie 1996 r. zdetonowała się w siedzibie policyjnych sił szybkiego reagowania w miejscowości Adana, w wyniku czego śmierć poniosło trzech policjantów, a 12. zostało rannych - w tym 8 oficerów. *Ibidem*, s. 62.

¹⁹ И. М. Попов, *op. cit.*, (08.01.2014).

²⁰ Kurdyjskie działania terrorystyczne przypadają na lata 1996-1999.

²¹ Śledztwo wykazało, że zamachowczyni była rozwiedziona, nie posiadała dzieci i mieszkała w obozie dla uchodźców w Amari. Jej trzech bracia, byli członkami palestyńskich struktur terrorystycznych. Przed zamachem Idris pracowała przy opiece medycznej nad rannymi. F. Biedermann, *The Palestinians' first female bomber*, http://www.salon.com/2002/01/31/female_bomber/, (14.01.2014).

²² Kobieta osierociła trzyletniego syna i roczną córkę. Jej mąż zeznał w śledztwie, że nic nie wiedział o terrorystycznych zamiarach swojej żony.

„CZARNE WDOWY”²³ – KOBIECY CZECZEŃSKI DŽIHAD²⁴

Po rozpadzie ZSRR w 1991 r. oraz proklamowaniu niepodległości przez dotychczasowe republiki związkowe, także narody Kaukazu podbite niegdyś przez imperialną Rosję, dostrzegły własną szansę na wybiecie się na niepodległość. Republika Czeceńska ogarnięta wizją swojej samodzielności państwowej, nie podpisała dokumentów federacyjnych i proklamowała w 1992 r. swoje wyjście ze składu Federacji Rosyjskiej, co w konsekwencji doprowadziło do dwóch wojen, tzw. czeceńskich, trwających w latach 1994-1996 i 1999-2009.

Pierwsza wojna przebiegała pod sztandarem nacjonalizmu i obrony niepodległego państwa świeckiego – Republiki Czeceńskiej. Jednak pod wpływem nurtów politycznych krajów Zatoki Perskiej oraz Bliskiego Wschodu doszło do wskrzeszenia idei islamskich²⁵ i wprowadzenia form wahhabizmu²⁶, które powodowały stopniową islamizację ruchów narodowościowych w Czeceńii. Ponadto wielu weteranów walk z Afganistanu wyznających radykalny islam pod postacią ruchu wahhabickiego, jak np. emir Hattab, ruszyło do Czeceńii kontynuować walkę z „niewiernymi” będącymi ciemieżycielami wyznawców islamu²⁷. Islamizacji poddano ideologię, symbolikę, a nawet nazwiska dowódców polowych partyzantki czeceńskiej²⁸.

Po zakończeniu regularnych walk i wprowadzeniu ładu federalnego na terenie Republiki Czeceńskiej, bojownicy przeszli do podziemia i kontynuowali walkę metodami partyzanckimi. Przeciwko wojskom rosyjskim, wraz z wahhabitami, walczyli nacjonałiści opowiadający się za tradycyjnym islamem. Różnice ideologiczne, spowodowały odmienne metody walki prowadzone przez obozy separatystów, ale to obóz wahhabitów jest

²³ „Czarne wdowy” – termin obiegowy określający czeceńskie kobiety – zamachowczynie, upowszechnił się po zamachu w Centrum Teatralnym na Dubrowce w Moskwie w październiku 2002 r., podczas musicalu „Nord-Ost”, gdzie w charakterze „ostatecznego argumentu” wystąpiło 19 czeceńskich terrorystek, wyposażonych w „pasy szahidów”. Później w prasie i literaturze zostały nazwane „czarnymi wdowami”, gdyż podczas walk w Czeceńii wielu z ich współmałżonków poniosło śmierć.

²⁴ Dżihad – pierwotnie termin wykorzystywany do określenia podejmowania trudów, mających na celu wzmocnienia wiary i islamu. Aktualnie określa ruchy radykalnego islamu, zapowiadające wprowadzenie dżihadu przeciwko tyranii władzy (lokalnych ustrojów politycznych w krajach muzułmańskich i arabskich oskarżanych o odejście od islamu) i władzy niewiernych, czego przejawem jest obecność Zachodu na muzułmańskim Wschodzie. W kulturze europejskiej tłumaczony jako Święta Wojna. С.И. Чудинов, *op. cit.*, С. 8.

²⁵ W czasach radzieckich, tliły się one w formie półlegalnej.

²⁶ Termin wywodzi się z nauk Muhammada Idi Ad al-Wahhaba, który stworzył fundament dla ruchów religijno-politycznych Arabii w XVIII w., opowiadających się za odrodzeniem islamskiego modelu życia z okresu proroka Muhammada i zjednoczenia plemion arabskich w walce przeciwko Imperium Osmańskiemu. Był to najbardziej rygorystyczny kierunek islamu sunnickiego. Doktryna wahhabizmu postulowała powrót do pierwotnej czystości islamu, do prostoty i surowości życia. Doktrynę tę podchwycili i upowszechnili władcy arabscy z dynastii Saudyjskiej. Obecnie jest to oficjalny ruch islamu we współczesnej Arabii Saudyjskiej. *Encyklopedia PWN*, Warszawa 1987, tom IV, s. 632.

²⁷ Ukazuje to przejaw solidaryzmu pomiędzy narodami islamu. Warto zwrócić uwagę również na „walkę ramię w ramię” islamskich bojowników przeciwko niewiernym i skorelować ją z tezami S. Huntingtona dotyczącymi zderzenia cywilizacji i wojen na ich styku pomiędzy cywilizacją europejską a islamem.

²⁸ Np. bohater pierwszej wojny czeceńskiej Szamil Basajew, lider czeceńskich bojowników i autor największych sukcesów w walce przeciwko Rosji przyjął nowe imię Abdullah Szamil Abu Idrys.

odpowiedzialny za wprowadzenie zamachów samobójczych do taktyki działań. Wahhabizm stworzył podstawy ideologiczne i legitymację etyczną takiej formy walki z przeciwnikiem. Na początku XXI w., Basajew poinformował o utworzeniu pododdziału samobójców pod nazwą „Riyad-us-Saliheeyn” („Ogrody przeprowadzonych/uświęconych”)²⁹.

Terroryzm samobójczy w Czeczenii charakteryzował się wysokim współczynnikiem kobiet gotowych do ataków samobójczych. Z rosyjskich badań nad tą problematyką wynika, że w okresie od czerwca 2000 do maja 2005 r. kobiety przeprowadziły 22 spośród 27 operacji terrorystycznych. Ich udział wynosił 43 proc. w ogólnej liczbie zamachów (47 osób na 110 wszystkich zamachowców)³⁰.

Pierwszą nagłośnioną operację samoofiarowania przeprowadziła w 2000 r. Chawa Barajewa³¹. Młoda zamachowczyni poprowadziła ciężarówkę, która eksplodowała przed budynkiem oddziału milicji specjalnego przeznaczenia (OMON) w miejscowości Alchan Jurt. Z relacji jej bliskich wynika, że do 1998 r. Chawa zachowywała się i ubierała jak współczesna nastolatka. Gdy miała 14-15 lat zabrał ją do siebie jej cioteczny brat Aribi Barajew-Tarzan³², co rzekomo podyktowane było potrzebą wyręczenia ciężko pracującego ojca³³. To właśnie brat namówił Chawę do przeprowadzenia operacji samoofiarowania. Po zabraniu jej do siebie odizolował ją od jej środowiska³⁴. Jej bliscy twierdzą, że mogła się w nim zakochać i dzielić z nim nawet łóżko³⁵. Arbi uczynił z Chawy zagorzałą wahhabitkę,

²⁹ Grupa terrorystyczna wykorzystywała kobiety do swoich operacji samobójczych, dokonano ataków na rosyjskie posterunki wojskowe, statki powietrzne, obiekty cywilne. Przypisuje im się szereg ataków, a w tym atak na teatr na Dubrowce (2002 r.) i wzięcie zakładników, atak w moskiewskim metrze (stacja Łubianka, Park Kultury 2010 r.), atak na dwa rosyjskie samoloty pasażerskie Tu-134 i Tu-154 w 2004 r. oraz inne. C. И. Чудинов, *op. cit.*, C.64.

³⁰ Do grona samobójców zaliczono wszystkich biorących udział w operacji w Moskwie („Nord-Ost” - 40 osób) i Biesłanie (Północna Osetia, wrzesień 2004 r. – 32 osoby), co znacznie zwiększyło liczbę czeczeńskich samobójców.

³¹ Prawdziwe nazwisko Chawybrzmi Żansurkajewa. Chawa była półsierotą, wychowywał ją ojciec, który pracował, jako inżynier od spraw bezpieczeństwa w kombinacie drzewnym. Imię dziewczyny zna dziś każde czeczeńskie dziecko. Chawa, była pierwszą szahidką. Napisano o niej patetyczne wiersze i pieśni, wszystkie – jak zapewniają rosyjscy eksperci - dalekie od rzeczywistości. Ю. Юзик, *Невесты Аллаха; Лица и судьбы всех женщин-шахидок, взорвавшихся в России*. Ультра.Культура 2003. // [Электронный ресурс]. URL: http://www.lib.mn/blog/y uliya_yuzik/ (28.01.2014).

³² Aribi Barajew-Tarzan był czeczeńskim dowódcą polowym. Walczył od 1995 r., brał udział w rajdzie Szamila Basajewa na Budionowsk, sformował i dowodził jedną z najsukcesowniejzych czeczeńskich jednostek – Islamskim Pułkiem Specjalnego Przeznaczenia, a podczas drugiej wojny – oddziałem dywersyjnym Dżihad-3. Co jest szczególnie ciekawe, Aribi posługiwał się dokumentami oficera rosyjskiego MSW, dzięki którym poruszał się po terytorium najeżonej posterunkami Czeczenii. Zginął rok po śmierci Chawy Barajewej. I. T. Miecik, *Samobójczynie z Czeczenii Śmierć, siostra moja*, http://www.polityka.pl/swiat/analizy/1504698,1,samobo_jczyne-z-czeczenii.read#ixzz2qJj4AizI, (13.01.2014).

³³ W jego domu spędziła ostatnie dwa lata życia przechodząc indoktrynację. *Ibidem*.

³⁴ Matka zmarła, gdy dziewczyna miała kilka lat. Jej siostra po wyjściu za mąż wyjechała do innej wioski, a z ojcem – zgodnie z tradycjami regionalnymi i kręgiem kulturowym – nie mogła nawiązać bliższego kontaktu i stworzyć klimatu zaufania.

³⁵ Lokalni mieszkańcy twierdzili, że Arbi był przystojnym mężczyzną i posiadał umiejętności magnetyzowania kobiet. I chyba nie tylko kobiet, skoro stworzył własny oddział partyzancki. We wszystkim co robił powoływał się na Allacha i czekające zbawienie w raju. Ю. Юзик, *Невесты Аллаха; Лица и судьбы всех женщин-шахидок, взорвавшихся в России*. Ультра.Культура 2003. [Электронный ресурс], http://www.lib.mn/blog/y uliya_yuzik/ (28.01.2014).

sfanatyzowaną na punkcie religii³⁶ i przygotowywał ją do roli szahidki. Potrzebował kobiety, której mógłby całkowicie zaufać i nad którą miałby pełną kontrolę. Chawa była wrażliwa i szczerze wierzyła, że jej śmierć przysłuży się losowi narodu³⁷. Dla Arbiego była gotowa zrobić wszystko, a mimo to, najprawdopodobniej podawał jej tabletki psychotropowe. W zamachu towarzyszyła jej inna otumaniona dziewczyna – szesnastoletnia Liuza Magomadowa³⁸. Dziewczyny były pierwszymi szahidkami w Rosji, ale pieśni i poematy pisane są na cześć tylko jednej z nich³⁹.

Chawa pozostawiła film, w którym nawoływała inne kobiety („siostry w wierze”) do stawiania oporu zwłaszcza w sytuacji, gdy „wrogowie zabili prawie wszystkich czeczeńskich mężczyzn, a nam tylko pozostało jedynie ich pomścić. Nadszedł czas, kiedy musimy sięgnąć po broń i pójść bronić swój dom, swoją ziemię przed tymi, którzy przynieśli śmierć do naszych domów”⁴⁰.

Innym przypadkiem zasługującym na uwagę jest zamach Aizy Gazujewej z 2001 r. na rosyjskiego gen. mjr Gejdara Gadżijewa – komendanta wojskowego w Urus-Martan w Czeczenii. Komendant ten był odpowiedzialny za „zaczistki” – pacyfikacje czeczeńskich wiosek w poszukiwaniu wahhabitów. Podczas jednej z operacji zabrano z domu męża Ajzy⁴¹. Pomimo, że ów człowiek nie miał kontaktów z wahhabitami, nie został zwolniony z aresztu. Przesłuchiowano go z użyciem tortur. Został ciężko pobity i okaleczony. Gadżijew polecił wezwać do komendantury jego żonę i podczas przesłuchania w jej obecności rozciął mu brzuch, po czym chwytając dziewczynę za włosy wepchnął jej głowę w rozlane wnętrzności. Ajza stała się obiektem potwornego okaleczenia psychicznego.

Przez kilka miesięcy wstrząśnięta i zniszczona psychicznie dziewczyna próbowała odzyskać równowagę, ale bez efektów. Koszmar nieszczęścia dopełniła jeszcze informacja o śmierci brata⁴². Reakcją Ajzy na ciąg nieszczęść było zamknięcie się w sobie i szukanie ukojenia w modlitwie. Narastało w niej poczucie krzywdy i nieszczęścia. Żądała zemsty. Od wahhabitów dostała pas szahida i instruktaż, co do sposobu inicjacji materiału

³⁶ W 1999 r. Chawa była widziana w Groznm w długiej ciemnej sukni i spodniach, z zakryta głową, czyli w typowym stroju wahhabitek. *Ibidem*.

³⁷ Wierzyła, że Allah przyjmie ją w raju, gdzie spotka ją szczęście i spokój.

³⁸ Z późniejszych wypowiedzi jej matki wynikało, że Liuzaniczym nie zdradzała swoich powiązań z terrorystami. *Ibidem*.

³⁹ Ojciec Chawy z rozpaczyny zmarł na jej grobie. Matka Luizy pozostała handlarką w Inguszetii. Ю. Юзык, *op. cit.*, (28.01.2014). Zauważa się znaczne różnice w postrzeganiu samoofiarowania pomiędzy Czeczenią a Palestyną, gdzie rodzina czuje szczególną nobilitację z powodu samobójczej śmierci swojego bliskiego.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Młodzi byli szalenie w sobie zakochani, byli po ślubie, zdążyli przeżyć ze sobą 7-8 miesięcy. Później sami wojskowi przyznali niechętnie, że wzięli go przez pomyłkę. Alichan nie miał żadnych kontaktów z wahhabitami.

⁴² Jej brat był inwalidą od czasu pierwszej wojny czeczeńskiej, kiedy to wszedł na minę. Przeżył, ale amputowano mu obie nogi. Okaleczony i zrezygnowany nie opuszczał domu aż do chwili, gdy po raz pierwszy samodzielnie wyszedł o kulach na spacer. Miał pecha. W pobliskiej stacji samochodowej biwakowała grupa rosyjskich żołnierzy. Śmieszne im się wydało to, że chłopak bez nóg wybrał się na samodzielny spacer. Nie wiadomo już teraz czy to z litości, czy też tak dla żartu, ale go zastrzelili. Ю. Юзык, *op. cit.*, (28.01.2014).

wybuchowego⁴³. Na przyjazd generała czekała pod budynkiem komendantury, gdzie pracował. Podczas eksplozji został on ciężko ranny i zmarł w szpitalu nie odzyskawszy przytomności.

Oba przytoczone przypadki są podobne. Choć Chawa była wcześniej indoktrynowana religijnie, a jej emocje były zagłuszane środkami psychotropowymi, to jednak w obu przypadkach istniał aspekt wolnego wyboru, bodziec zemsty za doznane krzywdy i potrzeba wyrównania rachunków według odwiecznej zasady – „krew za krew”.

Nie wszystkie jednak zamachy odbyły się na podłożu wyrównywania rachunków osobistych. Zdarzyły się przypadki, gdy kobiety były zmuszane do akcji samobójczych. Miały pełną świadomość, że kierowane są na misje śmiertelne, z których nie ma drogi powrotnej. Ale to nie one miały zdetonować przenoszony ładunek wybuchowy. One miały za zadanie jedynie dostarczyć go na miejsce.

Taki scenariusz działania przygotowano dla Zaremy Inarkajewej, która została przywieziona przez dwóch mężczyzn pod budynek sił bezpieczeństwa w Groznm. Miała wejść do budynku z torbą na ramieniu wypełnioną 17 kg materiałów wybuchowych. Poinformowano ją jedynie, aby pod żadnym pozorem nie zdejmowała torby oraz podano gabinet, do którego miała się udać. Szesnastolatka przeżyła eksplozję⁴⁴ i dzięki temu udało się służbom bezpieczeństwa poznać okoliczności zamachu.

W rodzinnej wiosce zabiegał o jej względy członek zbrojnego podziemia Szamil Garibekow⁴⁵. Została uprowadzona na ulicy, co nie jest w republikach kaukaskich czymś wyjątkowym. Jest to jedna z ludowych form poprzedzających zawarcie małżeństwa⁴⁶. Osadzono ją w mieszkaniu, gdzie przebywały już dwie inne dziewczyny⁴⁷. Wkrótce okazało się, że nie wysłano swatów do jej rodziców, a jedynie posłańców po jej rzeczy osobiste, którzy też poinformowali, że ich córka wyszła za mąż. Podawano jej środki odurzające, po których stawała się spolegliwa. Zmuszono ją do obcowania płciowego, najpierw z Garibekiem, a następnie z innym mężczyznami przebywającymi do mieszkania⁴⁸. Całymi dniami odbywało się czytanie Koranu i posługiwanie mężczyznom. Wkrótce też Garibek oznajmił jej, że będzie musiała zanieść torbę pod wskazany adres.

⁴³ Nie udało się jednoznacznie wyjaśnić, czy to ona dotarła do wahhabitów, czy też to oni dowiedziawszy się o nagłośnionym zdarzeniu z jej mężem postanowili ją znaleźć i umożliwić jej dokonanie zemsty. *Ibidem*.

⁴⁴ Podążając korytarzem do wskazanego gabinetu dziewczyna zawahała się, zdjęła torbę z ramienia i najprawdopodobniej postawiła ją za załomem ściany. Detonacji ładunku dokonali zdalnie, towarzyszący jej bojownicy czeczeńscy, najprawdopodobniej kierując się interwałem czasowym potrzebnym na dotarcie do gabinetu. Dziewczyna była operowana w budynku milicji i to właśnie ta okoliczność uratowała jej życie. *Ibidem*.

⁴⁵ Niektóre źródła wskazują, że Szamil był milicjantem lub pracował w organach bezpieczeństwa. *Ibidem*.

⁴⁶ Porwanie dziewczyny z ulicy stanowi jeden z obyczajów zawierania małżeństwa w Czeczenii. Kolejnym zaś działaniem jest wysłanie swatów do jej rodziców z prośbą o zgodę na ślub.

⁴⁷ Była od nich izolowana, one zaś wiecznie płakały i na coś się nie zgadzały. Namawiano je zapewne do zamachów samobójczych, ale bezskutecznie. Ich ciała znaleziono później mocno okaleczone.

⁴⁸ Zmuszona została do sypania i innymi mężczyznami. Szamil mówił do niej: „on jest mój brat, a ja dzisiaj daruję mu ciebie”. *Ibidem*.

Wcześniej jednak dał jej do wyrecytowania zapisany na kartce tekst „od Allacha” i utrwalił to na taśmie filmowej.

Pomimo udziału w wojnie czeczeńskiej ochotników z krajów arabskich, terroryzm wahhabitów nie wykroczył poza ramy działań regionalnych. Basajew opowiadał się za wyzwoleniem spod rosyjskiego jarzma całego Kaukazu i stworzenia na tym obszarze państwa islamskiego, gdzie obowiązywałoby prawo szariatu. Po śmierci Basajewa, w 2006 r., jego ideę przejął Doku Umarow i proklamował nawet, powołanie islamskiego emiratu Kaukaz. Pomimo, że działalność bojowników wykroczyła poza granice Czeczeni obejmując teren Dagestanu, Inguszetii, Kabardino-Bałkarii, Osetii Północnej, to jednak formy ideologiczne nie przybrały postaci globalnego dżihadystowskiego modelu. Cele działania czeczeńskich bojowników ograniczyły się do walk o suwerenność i zrzućenie rosyjskiej zależności.

Ideologicznym fundamentem terroryzmu samobójczego w Czeczenii stał się wojujący wahhabizm, który oceniał ataki zamachowców-samobójców, jako dostojną formę męczeństwa i legitymizację przemocy wobec współbraci w wierze nieprzyjmujących radykalnych form islamu tak, jak miało to miejsce u wahhabitów. Ideologia ta rozłamała społeczeństwo czeczeńskie tworząc podział pomiędzy najmłodszym i najstarszym pokoleniem⁴⁹.

Czeczeński terroryzm samobójczy był i pozostał marginalnym zjawiskiem, nieakceptowanym w dużym stopniu przez tamtejsze środowisko. Jednak politycznie nieroztropne i często prowadzone w duchu dawnej radzieckiej dominacji akcje sił specjalnych, skierowane na likwidację czeczeńskiego podziemia – w tym stosowanie form i metod urągających normom etyki ludzkiej⁵⁰ – stworzyły klimat sprzyjający sięganiu po rozwiązania właściwe dla radykalnego islamu⁵¹.

⁴⁹ W Czeczenii nie wykształcił się kult męczenników podobny do tego, jaki powstał w Libanie, czy też Palestynie, ponieważ większość społeczeństw Kaukazu wyznająca tradycyjny islam nie postrzegala ataków samobójczych, jako możliwej formy walki męczeńskiej, której nagrodą byłoby dostąpienie raju. Wysławianie zamachowców samobójczych pozostało właściwe jedynie dla środowiska wahhabickiego.

⁵⁰ Częste stosowanie odpowiedzialności zbiorowej, branie zakładników z grona krewnych osoby podejrzewanej o udział w zbrojnym podziemiu, powtarzające się akty okrucieństwa wobec ludności cywilnej i niekończące się operacje antyterrorystyczne.

⁵¹ W sierpniu 2008 r. dokonano podsumowania operacji kontrterrorystycznej, jaka została przeprowadzona w dagestańskiej wiosce Gimry w okresie od 15 grudnia 2007 r. do 1 sierpnia 2008 r. Jak się okazało, ekstremiści przygotowali wioskę do stawiania długiego oporu regularnym jednostkom sił zbrojnych. Efektem przeprowadzonej operacji było zlokalizowanie 25 bunkrów i schowków, 6 schronów, 6 umocnionych stanowisk polowych. Zarekwirowano: 2 granatniki, 47 jednostek broni palnej, 12 min i amunicję, 825 kg materiałów wybuchowych, 5 min własnej konstrukcji. W okresie trwania operacji nakłoniono do dobrowolnego ujawnienia się 7. członków ugrupowań zbrojnych, zneutralizowano działalność jednego bojownika, zatrzymano 17 osób ściganych listami gończymi i 19 osób wspierających zbrojne podziemie. Służby śledcze ustaliły popełnienie 75. przestępstw, wszczęto 73 sprawy karne. Zdecydowano, że porządku w wiosce będzie pilnowało dalej 430. pracowników MSW Dagestanu i Wojsk Wewnętrznych FR. И.Ю. Коротченко (ред.), *Вооруженные силы Российской Федерации: модернизация и перспективы развития* / Коллектив авторов под ред., Москва: ИД «Национальная оборона», 2012. С. 76.

Obiektami zamachów czeczeńskich, w których w okresie od czerwca 2000 r. do maja 2005 r. uczestniczyli zamachowcy-samobójcy były: obiekty wojskowe – 10 ataków, przedstawicielstwa władz federalnych w Czeczenii – 4, obiekty cywilne – 14, z czego 8 było zlokalizowanych w Moskwie. W ciągu pierwszych dwóch lat ataki samobójcze miały miejsce tylko w Czeczenii i skierowane były przeciwko rosyjskim obiektom wojskowym. Ale po wprowadzeniu przez Rosjan zaostrzonych norm bezpieczeństwa w odniesieniu do własnych baz na terenie Czeczenii, zamachowcy zmuszeni zostali do poszukiwania słabych punktów poza granicami republiki. Od 2002 r., tj. od chwili ataku na teatr na Dubrowce, w którym uczestniczyło 19 kobiet wyposażonych w „pasy szahidek”, bojownicy czeczeńscy skierowali ostrze swoich ataków na Moskwę. Największa ich intensywność przypadła na lata 2003-2004. Na początku lipca 2003 r. podczas koncertu rockowego zorganizowanego na terenie portu lotniczego Tuszino, wysadziły się dwie terrorystki powodując śmierć 15. osób i raniły kolejnych 50. Na początku grudnia tego samego roku terrorystka wyposażona w pas szahida zdetonowała ładunek przed hotelem „National” w Moskwie. W pierwszych dniach lutego 2004 r. zdetonowano ładunek wybuchowy w wagonie moskiewskiego metra powodując śmierć ok. 40. osób i obrażenia dalszych 100. W drugiej połowie sierpnia 2004 r. terrorystki zdetonowały ładunki w dwóch samolotach pasażerskich, w wyniku czego śmierć poniosło 60 osób.

6 listopada 2008 r. samobójczyni zdetonowała ładunek we Władykaukazie. Kobieta przewiązana pasem szahida miała przy sobie pół kilograma trotylu i dokonała detonacji wysiadając z taksówki-minibusa przy rynku miejskim, w jednym z najbardziej zatłoczonych miejsc miasta⁵². 21 grudnia 2013 r. w Wołgogradzie inna kobieta – Naida Asijałowa – dokonała ataku w autobusie miejskim⁵³.

Pomimo, że w kwietniu 2009 r. rząd FR podjął decyzje o zakończeniu dziesięcioletniej operacji antyterrorystycznej w Czeczenii, a tym samym nakazał wycofanie z republiki kontyngentu sił specjalnych i przywrócenie tam warunków pokojowej egzystencji, to jednak trudno pokusić się o opinię, że dziesięcioletnie działania przybliżyły ten region do pokoju. Już kilka miesięcy później doszło do zamachu na prezydenta Inguszetii, za który odpowiedzialność wziął na siebie Doku Umarow. W ocenie środków masowego przekazu, w roku 2009 miało miejsce łącznie nie mniej niż 10 ataków samobójczych, przy czym wśród zamachowców była tylko jedna kobieta.

Jak widać działaniom kobiet samobójczyń przyświecają różne motywy. Za pierwszym w historii Rosji zamachem samobójczym kobiety stała nieszczęśliwa miłość,

⁵² 12 osób zginęło a ponad 40 zostało rannych. *Минувшей ночью увеличилось число жертв теракта во Владикавказе*, Радиостанция «Эхо Москвы». 2008. 7 ноя. <http://echo.msk.ru/news/551769-echo.html> (28.01.2014).

⁵³ Siła wybuchu była porównywalna z detonacją ok. 0,5-0,6 kg trotylu. Zginęło 8 osób, a 37 zostało rannych. Naida była absolwentką wyższej uczelni i pracowała w szkole artystycznej. Rosyjscy specjaliści zwracają uwagę, że w odróżnieniu do większości czeczeńskich samobójców, nie miała ona motywów do osobistej zemsty. E. Мелихова, *Стали известны подробности детства взорвавшейся в Волгограде смертницы*, ФГБУ "Редакция "Российской газеты". 2013. 22 окт, <http://rg.ru/2013/10/22/reg-skfo/detstvo-anons.html> (28.01.2014).

indoktrynacja religijna i środki odurzające. Za drugim – wewnętrzna potrzeba zemsty dopełniona ekstremizmem religijnym⁵⁴. W trzecim zaprezentowanym przypadku, czecheńska kobieta nie miała alternatywy. Niezależnie od tego, co by zrobiła, czekała ją śmierć. Niektórzy rosyjscy eksperci zwracają uwagę, iż na 10 szahidek jedna, a może dwie kobiety będą autentyczne, w pełni ideologicznie uformowane, gotowe walczyć w imię islamu, a reszta, to omamione i oszukane dziewczyny przysposobione do roli żywej bomby.

PALESTYŃSKI TERRORYZM SAMOBÓJCZY

Żeński terrorizm samobójczy w Palestynie, zrodził się na fali powodzenia i powszechnej aprobaty w tamtejszej świadomości wcześniejszych zamachów dokonywanych przez mężczyzn i podyktowanych radykalnym islamem. Podczas pierwszej intifady⁵⁵, kierownictwo palestyńskiego ruchu narodowego wezwało kobiety do aktywnego udziału w walce narodowo-wyzwoleńczej. Ale zamiast udostępnić kobietom prawo do czynnej walki zbrojnej, ograniczono się do propagowania roli matek i piastunek późniejszych bohaterów⁵⁶. Najwyższy tytuł, jaki mogła uzyskać kobieta podczas pierwszej intifady, to miano „matki szahida” tzn. matki, która urodziła i wychowała chłopca, który następnie oddał życie za wyzwolenie narodu. Ale nie należy zapominać, że pod koniec lat sześćdziesiątych XX w., kiedy do głosu doszły ugrupowania lewackie i nacjonalistyczne, zezwolono kobietom na bardziej aktywny udział w walce o niepodległość Palestyny, choć stanowiło to wyjątek dla tamtejszego społeczeństwa⁵⁷.

Do czasu drugiej intifady⁵⁸, kontekst kulturowy i ideologiczny palestyńskiego ruchu wyzwolenia uległ diametralnej zmianie. Nastąpiła islamizacja polityki i sfery publicznej Palestyny. Sięgnięcie do korzeni własnej kultury i realizacja wartości religijnych w najbardziej zdecydowanych i radykalnych formach, doprowadziło do zawężenia możliwości bezpośredniego udziału kobiet w konflikcie zbrojnym z Izraelem. Rola kobiet, ostatecznie została sprowadzona do aktywności wojennej na „froncie demograficznym”. Ale rozkwit kultury śmierci męczeńskiej poszerzył możliwości udziału kobiet w politycznym proteście zbrojnym, nawet wbrew oczekiwaniom samych islamistów.

⁵⁴ Jednym z celów działania Ajzy była chęć zjednoczenia się z mężem, który – jak wierzyła – przebywał w raju.

⁵⁵ R. Shulman na łamach gazety „The Washington Post” interpretuje termin „intifada” jako „okres powszechnego oporu przeciwko uciskowi”. R. Shulman, *In New York, a Word Starts a Fire*, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/08/23/AR2007082301933.html>, (13.01.2013).

⁵⁶ Nałożono na nie obowiązek bycia „matkami całego narodu”. W propagandowych ulotkach przedstawiano je nawet jako swojego rodzaju „fabryki produkujące mężczyzn”. Zostało to nawet określono w literaturze fachowej terminem ‘nacjonalizacji macierzyństwa’.

⁵⁷ Należy tu przypomnieć narodową bohaterkę Palestyny – Lejlę Khaled, która brała aktywny udział w porwaniu amerykańskiego samolotu w 1969 r. i w próbie uprowadzenia, rok później, izraelskiego samolotu lecącego na trasie Amsterdam – Londyn. C. И. Чудинов, *op. cit.*, C. 282.

⁵⁸ Drugą Intifadę datuje się na lata 2000-2004. Powstanie wybuchło, w wyniku załamania się negocjacji palestyńsko-izraelskich w Camp David. Powstanie wygasło, w wyniku kilku operacji sił izraelskich w Strefie Gazy zakończonych sukcesem, a także śmiercią Jasera Arafata.

W pewnym stopniu, żeński terroryzm samobójczyń w Palestynie został zainicjowany przez szefa Autonomii Palestyńskiej – Jasera Arafata⁵⁹. Konserwatywnie i patriarchalnie myślący liderzy ruchów islamskich, musieli zweryfikować swoje dotychczasowe podejście do roli kobiet. Wkrótce nastąpiły zamachy, których organizatorami był Palestyński Islamski Dżihad oraz Hamas.

Wielu badaczy tematyki terroryzmu jest zgodnych, że wspólną cechą palestyńskich samobójczyń jest skomplikowana współzależność ich życia osobistego i rodzinnego. Wiele przypadków zamachów samobójczych – w wykonaniu kobiet – na terenie Palestyny, związanych było z potrzebą „zmycia plamy” z rodzinnego honoru. Jako przykład, można tu przytoczyć pierwszą „męczennicę” organizacji Hamas – dwudziestodwuletnią Reem Al-Riyashi, która wysadziła się w powietrze 14 stycznia 2004 r., na punkcie kontrolnym Erec w Strefie Gazy⁶⁰.

Inny przykład dotyczy utalentowanej studentki anglistyki na Uniwersytecie An-Nadżah w Nablusie – Dariny Abu Aishy⁶¹. Kobieta ta przeszła do historii, jako druga z kolei palestyńska samobójczyni, która zdetonowała się 27 lutego 2002 r. na punkcie kontrolnym Makkabim nieopodal Jerozolimy. Być może nigdy nie zostałaby szahidką, gdyby w jej życiu nie wydarzył się wypadek, w którym akt poniżenia jej godności zbiegł się z trudną sytuacją w życiu osobistym. Abu Aisha była świadkiem, jak żołnierze nie pozwolili przekroczyć granicy kobiecie palestyńskiej z krytycznie chorym dzieckiem, choć kilkadziesiąt metrów od przejścia granicznego oczekiwało już nią pogotowie ratunkowe. Przy próbie interwencji i wstawienia się za nieszczęsną kobietą, żołnierze izraelscy zerwali chustę z jej głowy, co dla muzułmanki jest silną zniewagą i uwarunkowali przepuszczenie

⁵⁹ 7 stycznia 2002 r. w centrum handlowym w Jerozolimie dwudziestosześcioletnia WafaIdris zdetonowała się w sklepie obuwniczym, co było pierwszą „męczeńską śmiercią” kobiety palestyńskiej. Zginęła jedna osoba, a rannych zostało ok. 100-131 osób. Odpowiedzialność za zamach wzięła na siebie organizacja „Brygady Męczenników Al-Aksy”, do której należał brat zamachowczyni. To właśnie on namówił kierownictwo organizacji do przeprowadzenia zamachu z udziałem kobiety. Tego dnia, kiedy Jaser Arafat publicznie nazwał kobiety palestyńskie „armią róż, która zmiażdży izraelskie czołgi”, miał miejsce pierwszy atak samobójczy dokonany przez kobietę. Sam Arafat zapewne nie przypuszczał, jak szybko będzie reakcja środowiska kobiet palestyńskich, zachęconych do udziału w dżihadzie przeciwko Izraelowi.

⁶⁰ W opinii izraelskiej prasy bezpośrednim podwodem targnięcia się na własne życie była chęć uniknięcia nieuchronnej kary za zdradę małżeńską i jednocześnie zmycie w ten sposób plamy z honoru rodziny. Prasa donosiła, że Al-Riyashi będąc matką dwójki dzieci zdradziła swego męża z żołnierzem Hamasu. Kiedy na temat jej zdrady zaczęły krążyć plotki zwróciła się ona do szejka Achmeda Jasina z prośbą o uzyskanie zgody na przeprowadzenia ataku samobójczego, a ten przystał na jej prośbę. Pośrednim dowodem potwierdzającym winę dziewczyny było zachowanie jej rodziny po zamachu, która zrezygnowała z rozmów z dziennikarzami na temat samobójczyni i nie wystawiła żałobnego namiotu na cześć własnej córki, co w takich sytuacjach jest zachowaniem standardowym. С. И. Чудинов, *op. cit.*, С. 299.

⁶¹ Dwudziestodwulatka była – jak na standardy regionu – niezależną kobietą i jedną z najbardziej feministycznie nastrojonych samobójczyń. Sensem jej życia była nauka i uzyskanie możliwie najwyższych stopni i tytułów naukowych. Odrzucała propozycje wyjścia za mąż, gdyż nie chciała krępować swojej wolności ograniczeniami nakładanymi przez małżeństwo.

kobiety z dzieckiem, pocałunkiem złożonym towarzyszącemu jej młodemu mężczyźnie, który z kolei nie był jej mężem⁶².

W obu przypadkach, wyraźnie widoczny jest związek powagi honoru i norm moralnych determinujących godne zachowanie kobiet w społeczności islamskiej, z podjęciem decyzji o przeprowadzeniu zamachu samobójczego. Motyw związany z potrzebą zachowania honoru rodziny nie zawsze wynika z osobistej winy późniejszej zamachowczynie, ale może być podyktowany, także poczuciem szlachetnej więzi i solidarności duchowej z członkami rodziny.

Takie okoliczności towarzyszyły innej palestyńskiej zamachowczynie – osiemnastoletniej Ayat Al-Akras, która wysadziła się 29 marca 2002 r. w jerozolimskim supermarkecie⁶³. Ojciec Ayat doszedł do zadowalającej – jak na warunki palestyńskie – majątności, pracując w izraelskiej firmie budowlanej wznoszącej domy dla izraelskich przesiedleńców⁶⁴. Negatywną sytuację pogłębiła druga intifada, która w odwecie sił izraelskich spowodowała zaostrzenie reżimu bezpieczeństwa na terytoriach palestyńskich, a to zaś rzutowało na komfort życia tamtejszych mieszkańców⁶⁵. Ofiara Ayat była dla jej rodziców całkowitym zaskoczeniem. Działała ona nie tylko z potrzeby ratowania honoru rodziny, ale też życia i statusu materialnego jej najbliższych. Jej czyn okrył sławą jej rodziców i rodzeństwo w oczach zazdrosnych sąsiadów oraz zapewne zapobiegł napiętnowaniu całej rodziny, co zwykle ma miejsce w odniesieniu do osób współpracujących z okupantem, a za takich właśnie Palestyńczycy uważają Izraelczyków⁶⁶.

TYPY KOBIET-SAMOBÓJCZYŃ

W islamskim terroryzmie samobójczym, można wyodrębnić kilka typów kobiet, które wybrały los „męczennic”. Pierwszy typ, to zwykle reprezentantki społeczności

⁶² Mężczyzna ten nie był całkowicie obcy kobiecie, gdyż był jej bratem ciotecznym. Taki pocałunek publiczny był gestem iście nagannym z punktu widzenia surowych reguł religijnych. Potrzeba solidarności z kobietą i jej chorym dzieckiem była jednak dla dziewczyny priorytetem skazującym ją na potępienie. Po tym incydencie, który wyjątkowo szybko stał się powszechnie znany, rodzice kuzyna postanowili prosić o rękę dziewczyny, co było w zasadzie jedynym możliwym wyjściem z sytuacji, pozwalającym zachować normy moralne. Ale dziewczyna nie zgodziła się na zamążpójście ściągając tym samym hańbę na swoją rodzinę. Abu Aisha zdecydowała się na śmierć w ataku samobójczym wiedząc, że uzyskany w ten sposób status „męczennicy” z nawiązką zmyje hańbę z honoru rodziny. С. И. Чудинов, *op. cit.*, С. 300.

⁶³ Wobec tej kobiety nie było nawet cienia podejrzeń o naruszenie norm moralnych. Co więcej, miała swojego ukochanego, za którego wkrótce miała wyjść za mąż oraz planowała podjęcie studiów dziennikarskich na uniwersytecie w Betlejem.

⁶⁴ Może nie tyle fakt pracy u okupanta, ile majątność Mohammeda Al-Akrasa, wywołały z czasem niezadowolenie sąsiadów i ich niechęć, a niekiedy wręcz wrogość w stosunku do rodziny Al-Akrasów.

⁶⁵ Rozmowę ostrzegawczą z Mohammedem Al-Akresem przeprowadzili nawet przedstawiciele lokalnej komórki „Brygad Męczenników Al-Aksy”, ale nie spowodowała ona zmian w zachowaniu Palestyńczyka.

⁶⁶ Później okazało się, że Ayat miała wyrzuty sumienia z powodu zasobności rodziny i dostatniego komfortu życia, miała świadomość, że źródłem tego statusu była działalność jej ojca na rzecz firmy izraelskiej, co w świadomości społeczności palestyńskiej było synonimem zdrady interesów narodowych. С. И. Чудинов, *op. cit.*, С. 302.

muzułmańskiej zainspirowane kulturą męczeństwa, podkolorowaną osobistą motywacją etyczną dotyczącą bezpośrednio honoru rodziny (Ayat Al-Akras).

Drugi typ kobiet, to kobiety niestandardowe dla swojej społeczności: niezależne, wykształcone, wykraczające poza skostniałe, archaiczne i przestarzałe ramy życia społecznego, które podejmują próbę zdefiniowania modelu uczciwości i godności kobiety (Abu-Aisha).

Trzeci typ, to kobiety „upadłe”, których „hańbiący” postępek, pod presją własnej rodziny i najbliższego otoczenia, wymaga odkupienia win. A tutaj najlepszym wzorcem jest rola „męczennicy”, bo nie dość, że zmywa rzekome piętno z honoru, to jeszcze za jednym zamachem uświęca niejako w oczach społeczności swoją rodzinę (Reem Al-Rijashi, Darin Abu-Aisha).

W przypadku muzułmańskich kobiet samobójczyń, częściej niż u mężczyzn, dochodzą obok motywów natury religijnej i narodowej, również motywacje własne – bezpośrednio związane z życiem osobistym. Mają one jednakże charakter dodatkowy – uzupełniający, który w ostatecznym bilansie wypracowywania decyzji przechyla szalę.

Kobiety na Kaukazie nie zajmują się polityką, dla nich najważniejsza jest rodzina - jej zasobność, opieka, jedzenie, wychowanie dzieci. Po dwóch wojnach w Czeczeni, kaukaskich chłopców zaczęto wychowywać w duchu siły. Do tego doszło wrodzone poczucie dumy osobistej, narodowej i kulturowej. To niewątpliwie umacnia młodego człowieka, ale jednocześnie buntuje go przeciwko istniejącej rzeczywistości, przeciwko reżimowi policyjnemu, ciągłym rewizjom, podejrzaniom, przeciwko powszechnemu strachowi i niekończącym się obawom o własne bezpieczeństwo oraz bezpieczeństwo najbliższych. Stała obawa matek o synów, rodzi w mężczyznach – jako kulturowo tradycyjnych opiekunach ognisk domowych – potrzebę radykalnego działania, aby zapewnić wewnętrzne poczucie bezpieczeństwa i spokoju⁶⁷.

Nie wyklucza się, że decyzje o atakach samobójczych mają podłoże obronne – wynikające z potrzeby uniknięcia pohańbienia i zniewagi w tzw. „zaczistkach”, podczas których dochodziło nie tylko do fizycznej eliminacji ludzi, ale i do przypadków sponiewierania kobiet przez żołnierzy i milicjantów, czy nawet zbiorowych gwałtów, co dla każdej kobiety jest przeżyciem wyjątkowo traumatycznym, a już szczególnie w kulturze islamu. Powszechnie znany jest przypadek płk. Budanowa⁶⁸, który zgwałcił i zamordował czeczeńską dziewczynę podczas jednej z takich operacji⁶⁹.

⁶⁷ Тарабрина Надежда, *Как распознать шахидку в умнице, красавице и отличнице?*, Радио Свобода. 2010. 6 апр. <http://www.svoboda.org/content/transcript/2004381.html> (12.01.2014).

⁶⁸ Były pułkownik Jurij Budanow został zastrzelony w Moskwie latem 2011 r. Dla jednych był on symbolem okrucieństw popełnionych przez wojsko w czasie walk w Czeczeni, a dla innych – rosyjskich nacjonalistów – był zaś bohaterem. Motywy morderstwa nie zostały wyjaśnione. Śledczy zwrócili wówczas uwagę na tzw. czeczeński trop i prawdopodobne motywy zemsty. Wiele lat wcześniej, oskarżono tego oficera o porwanie i gwałt na osiemnastoletniej Czecence z wioski Tangi Czu, którą miał później zamordować a jej ciało zakopać. W 2003 r. został skazany na 10 lat więzienia. O Budanowie pisała w swojej książce pt. *Druga wojna*

Na Kaukazie przyczyn zamachów samobójczych należy szukać przede wszystkim w formach działania władz. Należy porzucić federalną koncepcję działania opartą na strategii „zniszczyć”, „zlikwidować”. Teraz trzeba wspierać i wychowywać.

PODSUMOWANIE

Kobiety samobójczynie, są przede wszystkim młode⁷⁰. Dane wykazują, że ich wiek oscyluje w przedziale 17-47 lat⁷¹. Środowiska społeczne, z których się wywodziły były różnicowane. Były wśród nich bezrobotne, ale też kobiety wykształcone⁷² i odnoszące sukcesy w swojej profesji⁷³, były biedne i zasobne, studentki i niepiśmienne⁷⁴. Najczęściej były to jednak kobiety niezamężne, o skomplikowanym losie. Wiele z nich straciło swoich krewnych i bliskich. Można więc wnioskować, że u części z nich wybór losu samobójczego był wynikiem oddziaływania traumatycznych wydarzeń w życiu osobistym. Inne kierowały się świadomym poczuciem wartości religijnych i przekonań ideologicznych. Wśród nich znaczny procent zajmują osoby, które przeszły przez obozy dla uchodźców⁷⁵.

Wielu ekspertów zwraca uwagę, iż jednym z decydujących czynników, który motywuje terrorystów do „połączenia dwóch przewodów” na przypasanym do bioder pasie

czeczeńska zamordowana w 2006 r. A. Polikowska. *Egzekucja w centrum Moskwy. Pulownik Budanow nie żyje*, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,9760641,Egzekucja_w_centrum_Moskwy__Pulownik_Budanow_nie.html, (27.01.2014).

⁶⁹ Тарабрина Надежда, *Как распознать шахидку в умнице, красавице и отличнице?*, Радио Свобода. 2010. 6 апр., <http://www.svoboda.org/content/transcript/2004381.html> (12.01.2014).

⁷⁰ Średni wiek samobójczyń – na przykład w Turcji – wynosił 21,5 roku, w Libanie – 23 lata.

⁷¹ Eksperci tłumaczą wiek samobójców nastrojami, jakie panują wśród właściwych dla nich grup wiekowych. Pozytywny stosunek do przemocy politycznej wykazuje 14,5 proc. młodych ludzi w wieku do 17 lat. Wskaźnik ten, u kolejnej grupy obejmującej osoby w wieku 18-24 lata wynosi 14,9 proc., a następnie obniża się dochodząc do poziomu 6 proc. dla mężczyzn w wieku powyżej 64 lat; И. М. Попов, *op. cit.*, (8.01.2014). Warto przy tym zwrócić uwagę, iż zdarzały się przypadki, że kobiety w wieku ponad 40. lat decydowały się na zamachy samobójcze. Np. Jacha Ugurczijewa, w wieku ok. 45-50 lat, po stracie trzech synów nie zdołała dźwignąć się z nieszczęścia. Osiwiała, zdiagnozowano u niej nowotwór. Ludzie z dżamaatu wywieźli ją z Czeczenii i przygotowali do zamachu samobójczego.

⁷² Mariam Szaripowa – to ona prawdopodobnie dokonała zamachu samobójczego na stacji metra moskiewskiego „Łubianka” w 2010 r. Była spokojną i pewną siebie kobietą, lubiła się uczyć. W 2005 r. ukończyła z wyróżnieniem Dagestański Uniwersytet Pedagogiczny. Posiadała ukończone dwa fakultety: matematyczny i psychologiczny. Była współautorem trzech opracowań naukowych. Po studiach wróciła do rodzimej wioski Bałachani. Nikt, nigdy nie słyszał z jej ust żadnych ekstremistycznych wypowiedzi. Jej ojciec dowiedział się przypadkowo, że córka wyszła za mąż za szefa Gubdeńskiej struktury podziemnej Magomedaliego Bagabowa, ale zapytana kategorycznie temu zaprzeczyła. W chwili zamachu miała 26 lat.

⁷³ Dżannet Abdullajewa – autorka zamachu z 2010 r. na stacji metra „Park Kultury” w Moskwie. Była bardzo ambitną, błyskotliwą dziewczyną, świetną uczennicą – najlepszą w klasie, a przy tym była bardzo cicha i zrównoważona. Wychowywała się bez ojca. Studiowała w medresie. Uczyła się języka arabskiego, co przychodziło jej bez problemu. Zapoznano ją z Umalatem Magomiedowem – bojownikiem i tak zwanym emirem Rejonu Chasawjurtowskiego. Był od niej dwa razy starszy, a mimo to zakochała się w nim. Zamieszkali razem i to wówczas, najprawdopodobniej została poddana indoktrynacji.

⁷⁴ Według poziomu wykształcenia, samobójców można scharakteryzować jako osoby zahukane i niepiśmienne. 8,3 proc. samobójców zdołało uzyskać jedynie podstawowe wykształcenie, kiedy jednocześnie 12,8 proc. z nich posiadało dyplomy wyższych uczelni. И. М. Попов, *op. cit.*, (8.01.2014)

⁷⁵ Ponad połowa wszystkich samobójców na Bliskim Wschodzie przeszła przez izraelskie więzienia i ośrodki odosobnienia, co również – jak oceniono – stanowiło bodziec do podjęcia się czynności samobójczych. *Ibidem*.

szahida, jest fanatyzm religijny demolujący realistyczny obraz rzeczywistości⁷⁶. Oprócz motywacji religijnej ważny aspekt odgrywa podłoże materialne⁷⁷ oraz czynnik osobisty, który często bywa rozstrzygający w procesie decyzyjnym przyszłego samobójcy. Inaczej to wygląda na Kaukazie w środowiskach, które nie mają wahhabickich korzeni, gdzie samoofiarowanie nie jest do końca akceptowane. Tutaj bodziec materialny nie ma już takiego znaczenia.

Wielu ekspertów przyjmuje, że mężczyzna ceni własne życie i dlatego w decydującej chwili może się zawahać. Trzeźwa kalkulacja może doprowadzić mężczyznę do odstąpienia od realizacji zaplanowanej operacji. Kobieta rzadko zmienia swoją decyzję w warunkach intensywnego stresu. Kobieta jest sugestywna, w wielu przypadkach chwiejna psychicznie i łatwiej decyduje się na śmierć, ale raz podjętej decyzji już nie zmienia. Wiele z czeczeńskich kobiet nie chciało umierać, wiele z nich zostało wykorzystanych i popchniętych do ostateczności. Ideały džihadu w Czeczenii zostały wypaczone. „Czarne wdowy” często wyruszały w swoje misje będąc ofiarami szantażu, moralnego sponiewierania i upodlenia godności ludzkiej. Ale były też wśród nich patriotki, uduchowione hasłami narodowowyzwoleńczymi. Samobójczynie z „NordOst” chciały zademonstrować swoją determinację w proteście przeciwko wojnie. Tak naprawdę – jak podaje rosyjski ekspert – nikogo nie zamierzały zabijać⁷⁸. Wręcz absurdalnie w kontekście pojmania zakładników zabrzmiała informacja, że zamiast pasów szahida wypełnionych materiałem wybuchowym, miały przytroczone atrapy z sugestywnymi przewodami detonatorów⁷⁹. Chodziło im przede wszystkim o wycofanie z Czeczenii wojsk rosyjskich i zaprzestanie eksterminacji ludności cywilnej.

Porównując Czeczenki do zamachowczyń z Libanu czy Palestyny, zauważamy podobne modele osobowości i zbieżne profile psychologiczne. Ich cechą wspólną jest młody wiek, który jest tak podatny na manipulacje. Wiele z nich pochodziło z rodzin wahhabickich, gdzie wychowywały się w surowych warunkach religijnych, z nieodłącznym kultem mężczyzny. Niejednokrotnie wychowywały się w džamaacie⁸⁰.

Kolejną grupę, stanowią trzydziesto-czterdziestoletnie wdowy okaleczone bolesną przeszłością i niemogące pogodzić się ze stratą najbliższych im osób. Być może dlatego

⁷⁶ Retoryka religijna, patriotyczna i narodowa, całkowicie wypycha ze świadomości przyszłych samobójców ludzką moralność i zdrowy rozsądek. Umacniają się w przekonaniu, do oczekującego ich szczęścia w życiu pozagrobowym. *Ibidem*.

⁷⁷ Rodzinie samobójczynie wypłacana jest znaczna suma pieniędzy, a ona sama staje się obiektem wzmożonego szacunku i uznania. Taki czyn podnosi status społeczny i prestiż rodziny, szczególnie w środowiskach bliskowschodnich. Na Kaukazie wsparcie finansowe i pomoc materialna dla rodziny zamachowca praktycznie nie występuje. Czasem wypłacane są sumy rzędu 100-200 USD, aby zapewnić sobie milczenie rodziny. *Ibidem*.

⁷⁸ Wiele z nich miało świadomość, że przyodziane pasy szahida, to atrapy. Dlatego podczas szturmów sił specjalnych nawet nie próbowały ich detonować.

⁷⁹ Ю. Юзик, *op. cit.* 28.01.2014).

⁸⁰ Дžамат – zgromadzenie muzułmanów utworzone w celu wspólnego zgłębiania nauk islamu, odprawiania obrzędów, wzajemnego wspierania się. Głową szeroko pojętej rodziny jest amir lub immam.

jest to tak liczna grupa, gdyż pozostaje w centrum zasadniczego zainteresowania wahhabickich werbowników.

Łączy je też wspólna nienawiść do wroga oraz chęć zemsty za doznane krzywdy. Zamach samobójczy kobiety, staje się heroicznym czynem dokonywanym w akcie rozpacz i potwierdza gotowość płci żeńskiej, do przyjmowania na siebie tradycyjnej roli męskiej. Operacja samoofiarcowania przeprowadzona przez kobietę, zapewnia przy tym skuteczniejszy i dobitniejszy wydzźwięk psychologiczny. Kobieta jest przecież tą, która daje życie, a nie je odbiera. Dlatego, jest to tak przerażające dla zachodniej cywilizacji.

BIBLIOGRAFIA

- Politkowska Anna. 2014. Egzekucja w centrum Moskwy. Pułkownik Budanow nie żyje. http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,9760641,Egzekucja_w_centrum_Moskwy__Pulkownik_Budanow_nie.html.
- Encyklopedia PWN. 1987. Warszawa, tom IV.
- Miecznik Igor T. 2014. Samobójczynie z Czeczenii Śmierć, siostra moja. http://www.polityka.pl/swiat/analizy/1504698,1,samobo_jczyinie-z_czeczenii.read#ixzz2qJj4AizI.
- Bin Haadee Muqbil. 2014. Calling someone a Shaheed. <http://www.fatwaislam.com/fis/index.cfm?scn=fd&ID=33>.
- Biedermann Ferry. 2014. The Palestinians' first female bomber. http://www.salon.com/2002/01/31/female_bomber/.
- Shulman R. 2013. In New York, a Word Starts a Fire. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/08/23/AR2007082301933.html>.
- Sana'a Mehaiddi, http://www.evi.com/q/facts_about_sanaa_mehaidli.
- В Моздоке взорван и полностью разрушен военный госпиталь - сотни пострадавших. 2003. NEWSru.com. <http://www.newsru.com/arch/russia/01aug2003/hospital.html>.
- Мелихова Елена. 2013. Стали известны подробности детства взорвавшейся в Волгограде смертницы. ФГБУ Редакция „Российской газеты”. 22 окт. <http://rg.ru/2013/10/22/reg-skfo/detstvo-anons.html>.
- Коротченко И.Ю. (ред.). 2012. Вооруженные силы Российской Федерации: модернизация и перспективы развития. Москва: ИД «Национальная оборона».
- Попов И. М. 2004. У терроризма... женское лицо (неопубликованная статья, октябрь 2004 г.). Военная история и футурология. <http://www.milresource.ru/Article-1.html>.
- Минувшей ночью увеличилось число жертв теракта во Владикавказе, Радиостанция «Эхо Москвы». 2008. 7 ноя. <http://echo.msk.ru/news/551769-echo.html>.
- Тарабрина Надежда. 2010. Как распознать шахидку в умнице, красавице и отличнице? Радио Свобода. 6 апр. <http://www.svoboda.org/content/transcript/2004381.html>.
- Чудинов С. И. 2010. Терроризм смертников: проблемы научно-философского осмысления. Москва.
- Юзик Юлия. 2003. Невесты Аллаха; Лица и судьбы всех женщин-шахидок, взорвавшихся в России. Ультра. Культура. [Электронный ресурс]. <http://www.lib.mn/blog/yuliyayuzik/>.